

gavs nästan lika fort som de började användas. Vi ger alltför sällan utrymme åt att undersöka de tekniska och medicinska praktiker som överges. Berner citerar Anita Guerrinis plädering för att de misslyckade praktikernas för många att ge oss insikt i att nästan inga medicinska praktiker är vetenskapligt eller etiskt helt korrekta eller felaktiga – det är först när vi sätter in dem i deras vetenskapliga, medicinska och samhällliga kontexter som vi kan förstå varför praktiker uppstår och överges.

Uppsala universitet

ELIN BJÖRK

Jan Christensen, *Rikedom förpliktigar: Kulturdonationernas Göteborg 1850–1920* (Göteborg: Lindelöws bokförlag 2020). 333 s.

Göteborgsandan är ett begrepp som använts för ett klimat av samförstånd inom kommunalpolitiken och mellan politiker, näringsliv, akademi och kultur i rikets andra stad. I boken *Rikedom förpliktigar* utreder göteborgshistorikern Jan Christensen begreppets ursprung och växlande betydelser. Även om vissa trådar dras fram till nära nutid är framställningen – enligt undertiteln – koncentrerad till perioden 1850–1920. Det handlar framför allt om de många och betydande donationerna inom kulturområdet, som enligt mångas mening präglat Göteborg sett i ett riksperspektiv. Christensen ger en fyllig bakgrundsteckning till stadens demografiska utveckling under 1800-talet då betydande klasskillnader uppstod. Förmögna köpmän och industrialister formade stadens elit medan arbetargrupperna växte. Författaren ägnar vidare stort utrymme åt Göteborgs många inflytelserika donatorsfamiljer och jämför deras donationsverksamhet med den som under samma epok förekom i Stockholm. I ett avslutande avsnitt tar författaren upp frågan om hur betydelsefulla kulturinstitutioner skapades med de privata donationerna som grund och det politiska spel som fördes när man skulle prioritera: vad skulle de stora pengarna i första hand gå till? Här fanns vitt skilda åsikter, som bröts mot varandra såväl vid sammanträdesborden som i den ofta starkt engagerade pressen.

Pengar styr mycket av livet och präglar också bokens hela disposition. Det handlar om hur förmögenheter skapades och förvaltades och hur de därefter också kunde användas för stora donationer för olika samhällliga ändamål. Göteborgs roll som hamnstad gav förutsättningarna för den ursprungliga ackumulationen av kapital och blev särskilt påtaglig i kristider, som under kontinentalblockadens illegala handel och första världskrigets transitseglation. Stora risker, stora vinster, med efterföljande konkurser – men också

med stora vinnare. Skog, järn, socker och bomull är några av varuslagen som utgjort Göteborgs ekonomiska ryggrad under olika epoker av dess historia – före det slutande 1800-talet och det begynnande 1900-talets rederier (som Broströms och Svenska Amerika Linien), SKF och de stora varven. Det fanns mycket att göra pengar på i segmentet mellan det stora svenska upplandet och den internationella affärsvärlden.

Det är fascinerande att se hur olika grupper av eliter följer på varandra och hur en del av de ledande familjerna med tiden bildar tätt knutna släktnätverk, där branscher gifts ihop och länkar etableras också med äldre jord-egendomsbaserade adelsätter runtom i landet. Christensen tar upp en rad exempel på hur denna ekonomiska elit också bidragit till stadens utveckling med pengar, från Margareta Huitfeldts donation till Göteborgs gymnasium under 1600-talet och framöver. 1700-talets ostindiefarare och herrnhutare, ett kluster av invandrade skottar, engelsmän, judiska affärsmän och framgångsrika järn- och skogspatroner som Ekman, Wijk, Waern och Renström – alla har de på ett eller annat sätt gett sina bidrag till donationsfloran. Christensen förklarar viljan att donera i själva titeln på boken – att rikedom förpliktigar, sett från något slags samhällsmoralisk synvinkel. En grundförutsättning för donationsvilligheten har också varit ett lågt skattetryck – under 1860-talet drygt två procent av sammanräknade inkomster av arbete och kapital. Christensen ger också en bild av arbetarnas tillvaro med under lång tid ovanligt låga löner samt fattigvården, som utgjorde ett svåröst problem i Göteborg över många generationer. Här fanns sociala behov att hantera.

Det fanns också skäl att bygga upp Göteborgs kulturliv, som länge ansågs undermåligt. Avsnittet om hur stora donationer riktades mot kulturens och utbildningens områden från 1870-talet och framåt är av särskilt intresse, inte minst med tanke på hur många av oss med kännedom om staden i dag ser Lorensbergsteatern, Röhsska museet eller Konserthuset som oundgängliga delar av den göteborgska kulturprofilen. Författaren kan visa hur ett antal stora donationer med öppna utdelningar kom att bilda grunden för en kommunalpolitisk mobilisering, där frågorna om stadens hela önskade utveckling kom i fokus. Kulturintressen ställdes mot sociala satsningar på till exempel tuberkulosvård. Tillkomsten av Göteborgs högskola (1891) är också intressant att följa; de som önskade en fri akademisk verksamhet efter grundtvigsk inspiration ställdes mot en nyttobetonad falang som ville prioritera en handelshögskola, inte minst med tanke på stadens ekonomiska traditioner. Med tiden fick Göteborg både och, men vägen dit var sannerligen inte spikrak.

Boken har givetvis ett särskilt intresse för den som vill ha en fördjupad bakgrund till Göteborgs utveckling – här finns möjligheter till egna stads-

vandringar med Christensens bok som guide till allt från fattiggårdar till mecenatspalats. Den förmedlar också budskapet att Göteborgsandan som en idyllbeteckning på samförstånd mellan ekonomins och politikens styresmän är falsk och egentligen tillhör efterkrigstidens försök till ideologisk kraftsamling – en pendang kanske till det Saltsjöbadssverige där finansministern hette Gunnar Sträng och ekonomins starka män var bröderna Wallenberg, med en nära kommunikation parterna emellan. Ser man tillbaka i tiden får man genom Christensens skildring inte alls idyllbilden; i Göteborg slogs man om uppmärksamheten som donatorer över många generationer. Pengarna från skogen, järnet, kullagren och varven gav staden både konst och musik – men ett socialt polariserat samhälle förblev det. Låt oss med Christensen också anknyta till nutiden (och förekommande affärer inom fastighetssfären) med följande formulering (s. 13):

Men i ljuset av nutida korruptionsskandaler har begreppet Göteborgsanda förlorat sin forna nimbus och fått en negativ klang. Stadens nya öknamn, Muteborg, vittnar om denna omsvängning.

Karlstads universitet

PETER OLAUSSON

Piotr Wawrzeniuk, *Med polska ögon: Försvarsförmåga och hotbilder kring Östersjön i polsk militärapportering 1919–1939* (Lund: Nordic Academic Press 2020). 264 s.

Med polska ögon är resultatet av ett forskningsprojekt finansierat av Östersjöstiftelsen som inleddes 2009, när Piotr Wawrzeniuk var lektor vid Södertörns högskola men som efter en del avbrott slutförts på Militärhistoriska sektionen på Försvarshögskolan 2020. Kapitel ett ger en bakgrund till den nya geopolitiska situation som uppstod runt Östersjön efter imperiesammanbrotten i första världskrigets slutskede, medan kapitel två är en gedigen diskussion om Polens säkerhet och militära utveckling under mellankrigstiden. Det tredje kapitlet är en studie av säkerhetsläget i Sverige och dess två nya grannstater Finland och Estland, sett från polsk horisont. Kapitel fyra är en förtjänstfull återblick på historiebruk, där Polens historia framställdes som en lång befrielsekamp mot tyskar och ryssar. Inte minst intressant här är bilden av Estland och Finlands historia, som dessa framställdes i det återetablerade Polen. Bland de nya småstaterna var det framför allt med dessa den nya polska staten sökte kultivera nära relationer. Det var hit Polen skickade militärattachéer och det var här störst samsyn fanns, då staterna